

82 DE ANI DE LA „BĂTĂLIA STALINGRADULUI”

82 YEARS FROM THE „STALINGRAD BATTLE”

*Colonel (ret.) prof. univ. dr. Gheorghe BOARU**
(Academy of Romanian Scientists, 3 Ilfov, 050044, Bucharest, Romania)

MOTTO:

Nicolae Iorga: „Un popor care nu-și cunoaște istoria e ca un copil care nu-și cunoaște părinții“.

Rezumat: „Bătălia Stalingradului” a fost cea mai sângeroasă bătălie a celui de-Al Doilea Război Mondial. A fost „bătălia bătăliilor” de pe Frontul de Est, considerată de unii istorici „Verdunul de pe Volga”. A fost, probabil, încheștarea al cărei deznodământ a trasat istoria continentului european pentru deceniile viitoare.

„Bătălia de la Stalingrad” este o sintagmă cunoscută în istoriografie ca fiind marea confruntare militară de pe Don și Volga, care a avut loc în a doua parte a anului 1942 (din 17 iulie) și începutul anului 1943 (2 februarie), și care a implicat Armata a 3-a română la sud de Fluviul Don și implicit în Cotul Donului, Armata a 4-a română în Stepa Calmucă (la sud de Stalingrad) și câteva mari unități române chiar în Stalingrad.

În această „bătălie” România a avut o participare semnificativă ca efective militare și materiale dar și prin pierderile foarte mari suferite.

Cuvinte cheie: Stalingrad, Cotul Donului, Petre Dumitrescu, divizii ușoare, Operația „Uranus”, încercuire, prizonieri.

Abstract: The "Battle of Stalingrad" was the bloodiest battle of World War II. It was the "battle of battles" on the Eastern Front, considered by some historians to be the "Verdun of the Volga". It was probably the engagement whose outcome shaped the history of the European continent for decades to come.

The "Battle of Stalingrad" is a phrase known in historiography as the great military confrontation on the Don and Volga, which took place in the second half of 1942 (from July 17) and the beginning of 1943 (February 2), and which involved the Romanian 3rd Army south of the Don River and implicitly in the Don Bend, the Romanian 4th Army in the Calmucă Steppe (south of Stalingrad) and several large Romanian units in Stalingrad itself.

In this "battle" Romania had a significant participation in terms of military and material forces but also through the very heavy losses suffered.

Keywords: Stalingrad, Don Bend, Petre Dumitrescu, light divisions, Operation "Uranus", encirclement, prisoners.

INTRODUCERE

În noiembrie 2024 s-au împlinit 82 de ani de la Bătălia de la Stalingrad și de la încercuirea de la Cotul Donului, evenimente

* Membru titular al Academiei Oamenilor de Știință din România, Membru titular al Academiei de Științe ale Securității Naționale, email: boarugheorghe@yahoo.com.

semnificative din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, care au marcat o cotitură majoră în conflictul dintre Uniunea Sovietică și Germania Nazistă.

Bătălia de la Stalingrad (17 iulie 1942 - 2 februarie 1943) a fost o confruntare decisivă între forțele germane și cele sovietice, desfășurată în și în jurul orașului Stalingrad (astăzi Volgograd).

Este considerată una dintre cele mai sângeroase și importante bătălii ale războiului. După luni de lupte intense, soldate cu pierderi uriașe de ambele părți, Armata Roșie a reușit să încercuiască și să înfrângă armata germană, capturând sute de mii de prizonieri. Această victorie sovietică a marcat începutul unei ofensive de durată și a însemnat un punct de cotitură în război, deoarece a subminat capacitatea Wehrmacht-ului de a mai duce un război ofensiv pe Frontul de Est.

Încercuirea de la Cotul Donului (noiembrie 1942) a fost un alt moment important în această perioadă. După eșecul ofensivei germane la Stalingrad, forțele sovietice au reușit să creeze o încercuire a trupelor germane și aliate, în zona de la Cotul Donului, un loc strategic pe râul Don. Germanii erau forțați să se retragă și să se regrupeze, iar pierderile suferite au fost mari, inclusiv în rândul diviziilor de elită ale Wehrmacht-ului.

Ambele evenimente au avut o importanță crucială în război, fiind nu doar victorii strategice pentru Uniunea Sovietică, dar și o lovitură majoră pentru planurile de război ale naziștilor, care aveau ambiții de a cuceri întreaga Uniune Sovietică. Perioada de iarnă 1942-1943 a marcat începutul unei serii de victorii sovietice care au dus în cele din urmă la eliberarea teritoriilor ocupate și la înfrângerea Germaniei naziste.

Cauza interesului cititorului pentru acest subiect este sacrificiul multor familii de români și a întregului nostru popor pentru efortul de război, în timpul conflagrației dar și ulterior pentru refacerea economică și morală a poporului nostru.

Este complicată conjunctura care s-a creat atunci - întâi am fost aliați cu germanii apoi ne-au devenit inamici, întâi ne-am luptat cu rușii apoi am devenit aliați. După opinia mea, nici „*esticii*” și nici „*vesticii*” nu au uitat poziția de atunci a României.

1. PARTICIPAREA ROMÂNEASCĂ ÎN „BĂTĂLIA DE LA STALINGRAD”

Marea confruntare militară de pe Don și Volga, cunoscută în istoriografie ca fiind „*Bătălia de la Stalingrad*” a fost o operație de mare anvergură și de o deosebită complexitate. Importanța acesteia a fost cu totul deosebită și specială în desfășurarea și deznodământul celui de-Al Doilea Război Mondial.

În istoria artei militare este cunoscută ca „*Operația de la Stalingrad*” sau „*Operația Stalingrad*”.

În această „*bătălie*” România a avut o participare semnificativă ca efective militare și materiale dar și prin pierderile foarte mari.

Cel mai puternic argument al acestei afirmații constă în faptul că în această confruntare a participat, la 19 noiembrie 1942, un efectiv de **231 916** de luptători români aflați la Stalingrad, în Cotul Donului și în Stepa Calmucă¹. După alți autori² numărul este apreciat ca fiind 230 872.

Privind pierderile părții române sunt mai multe variante dintre care o prezentăm pe cea care spune că numărul de morți, răniți și dispăruți a fost de **156 854**³. După alți autori⁴ numărul este apreciat ca fiind de 158 458.

1.1. Geneza operației de la Stalingrad

În această confruntare au fost angajate Armata a 3-a română condusă de generalul de corp de armată Petre Dumitrescu și Armata a 4-a română condusă de generalul de corp de armată Constantin Constantinescu-Claps.

În cele două campanii, din est și din vest, Armata Romană a participat la o serie de confruntări militare de amploare, soldate cu victorii și eșecuri. Dintre toate, însă, „**Bătălia de la Stalingrad**” le depășește cu mult prin: durată; efective participante; condiții de timp și anotimp; dimensiunile înfrângerii (pierderile umane și materiale); consecințe interne și pe planul alianței; impactul negativ generat în opinia publică de catastrofa de pe Volga; persistența în memoria colectivă a tragediei de la cumpăna anilor 1942/1943; parcursul istoriografic sinuos, marcat de o lungă „*tăcere*” asupra subiectului etc⁵.

Eșecul campaniei armatei germane și sateliților acesteia din anul 1941, având ca obiectiv principal cucerirea Moscovei și scoaterea Uniunii Sovietice din război, a pus capăt iluziilor comandamentului german cu privire la „*războiul fulger*”⁶.

Mai trebuie luat în considerație și faptul că la începutului lunii decembrie 1941, Statele Unite ale Americii au intrat în război, ca urmare a atacului japonez de la Pearl Harbour, ceea ce a dus la mondializarea conflictului.

La 1 ianuarie s-a constituit, oficial, Coaliția Națiunilor Unite, Uniunea Sovietică aderând la Carta Atlanticului. Războiul a devenit cu adevărat mondial, iar situația Axei s-a înrăutățit, întrucât liderii japonezi au optat pentru „*planul sudic*”, ofensiva în Pacific, și nu pentru cel „*nordic*”, ceea ce însemna atacul împotriva Uniunii Sovietice.

¹ După evaluarea făcută de mareșalul Ion Antonescu, în memoriul din 7 ianuarie 1943, cu care s-a prezentat la întâlnirea cu Hitler din 10-12 ianuarie de la Wolfsschanze, Sursa: Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond P.C.M., Cabinet Militar, Dosar 447/1943, f. 21-22.

² Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *Romanii la Stalingrad. Viziunea românească asupra tragediei din Cotul Donului și Stepa Calmucă*, Editura Militară, București, 1992, p. 467, apud Arh. M.Ap.N., fond M.St.M.-Secția I dosar nr. 1929, f. 173-176.

³ Sursa: Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond P.C.M., Cabinet Militar, Dosar 447/1943, f. 21-22.

⁴ Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *op. cit.*, p. 469.

⁵ Petre Otu, *Perspectiva românească a bătăliei de la Stalingrad*, Revista de Istorie Militară 5-6/2022, p. 62.

⁶ Gh. Zaharia, I. Cupșa, Al. Vianu, *Al Doilea Război Mondial. Schiță istorică*, Editura Politică, București, 1975, p. 105.

În acest context, Adolf Hitler, a comis, după opinia cvasiunanimă a specialiștilor, una dintre cele mai mari erori, declarând război SUA (11 noiembrie 1941). Același gest l-au făcut, la presiunile Berlinului, Italia (11 decembrie), România, Bulgaria (ambele la 12 noiembrie 1941) și Ungaria (13 decembrie 1941).

Analizând situația strategică a celor două părți beligerante pe întregul front sovieto-german, comandamentul german a desprins următoarele concluzii⁷:

- apărarea sovietică pe direcția generală Moscova se întărise considerabil și sovieticii făceau eforturi în continuare pentru consolidarea acesteia;

- războiul pentru cucerirea Uniunii Sovietice devenise un război de durată pentru care Germania nu era pregătită, având nevoie de materii prime;

- intrarea în război a Statelor Unite ale Americii și încheierea acordului sovieto-american, la 11 iunie 1942, „cu privire la principiile ajutorului reciproc în războiul împotriva agresiunii”⁸, va asigura Armata Roșie cu mari cantități de mijloace de luptă;

- de la începutul războiului contra Uniunii Sovietice armata germană suferise mari pierderi.

Având în atenție aceste considerente, O.K.W.-ul (Oberkommando der Wehrmacht - Înaltul Comandament al armatei germane) a hotărât ca, pentru campania din anul 1942, să treacă la ofensivă cu efortul principal în partea de sud a frontului sovieto-german, cu *Grupul de armate „Sud”*, care avea în componere 70 de divizii de infanterie, 10 de tancuri, 9 motorizate, 2 de cavalerie și 3 brigăzi independente de infanterie și una de cavalerie, ceea ce reprezenta aproximativ 40% din trupele de infanterie și cavalerie și 50% din unitățile de tancuri și motorizate. El avea forțele dispuse astfel (pe linia frontului, de la nord la sud): Armata 2 germană, Armata 1 ungară, armatele 1 și 4 tancuri, 6 și 17, toate germane. În adâncimea Grupului de armate (în linia a doua) se găseau **Armatele a 3-a română** și 8 italiană, iar în Crimeea Armata 11 germană⁹.

Astfel **Operația de la Stalingrad**, desfășurată între 17 iulie 1942 și 2 februarie 1943, s-a desfășurat în două perioade: **prima**, între 17 iulie și 18 noiembrie 1942, care cuprinde acțiunile ofensive ale forțelor germane și aliaților lor pe direcția generală Stalingrad și **cea de-a doua perioadă** care s-a desfășurat între 19 noiembrie 1942 și 2 februarie 1943 și cuprinde contraofensiva forțelor sovietice, încercuirea și luptele pentru nimicirea

⁷ General de brigadă (r.) prof. univ. cons. dr. Nicolae CIOBANU, *Operația de la Stalingrad*, Buletinul Arhivelor Militare nr 1/ 2008, pp. 11-17.

⁸ Alexander Werth, *Russia at War, 1941–1945: A History*, Publisher: Skyhorse Publishing, 2017, pp. 411-420.

⁹ Mihail Vasile Ozunu, Petre Otu, *Înfrânți și uitați. Românii în bătălia de la Stalingrad*, Editura „Ion Cristoiu” S.A., București, 1999, p. 82, apud Manfred Kehrigh, *Stalingrad. Analise und Dokumentation einer Auflag*e, Deutsche-Verlag-Anstadt, Stuttgart, 1974, p. 23.

grupării germano-române încercuite, concomitent cu dezvoltarea ofensivei spre vest.

1.2. Cum au ajuns românii la Stalingrad

De multe ori marile evenimente istorice s-au datorat unor întâmplări dar definitorii au fost totuși deciziile conducătorilor luate în condiții de risc și incertitudine.

1.2.1. Scrisoarea lui Hitler către Ion Antonescu

Hitler i-a trimis o scrisoare lui Ion Antonescu la 29 decembrie 1941, în care îl informa despre intenția sa de a continua ofensiva în vara anului 1942, cerându-i să trimită atât trupe cât mai numeroase, cât și petrol și benzină. El își lua angajamentul de a dota trupele române, participante la viitoarea campanie, cu armament german. Führer-ul mai scria că Mussolini a promis, la rândul său, să trimită pe Frontul de Est un număr mai mare de divizii pentru a participa la ofensiva de primăvară¹⁰.

În finalul scrisorii, Hitler își exprima convingerea „că și ceilalți aliați ai noștri vor înțelege însemnătatea misiunii istorice a acestei vremi și că ei vor contribui cu forțele lor pentru a salva Europa odată pentru întotdeauna de o primejdie care ar fi însemnat sfârșitul națiunilor noastre, al culturii și civilizației lor”¹¹.

1.2.2. Răspunsul Mareșalului Ion Antonescu

Ion Antonescu i-a răspuns Führer-ului la 5 ianuarie 1942, promițând sporirea livrărilor de petrol și cereale, precum și a efectivelor ce vor fi trimise pe front. El a insistat asupra unor condiții pe care partea germană trebuia să le îndeplinească dintre care înzestrarea Armatei Române cu armament modern era prioritară. Antonescu nu a uitat nici de problema nordului Transilvaniei, acuzând Ungaria de acțiuni dușmănoase la adresa României, ceea ce era de natură să destabilizeze alianța și lupta comună¹².

În același timp, Antonescu a solicitat o întrevvedere, pentru a discuta toate problemele aferente participării Armatei Române la campania din vara anului 1942.

Conducătorul statului român i-a prezentat interlocutorului său german, la cartierul general al lui Hitler de la Rastenburg (11-12 februarie 1942), un lung memoriu privind contribuția României la război și a reconfirmat angajamentul de a participa la operațiile din vară.

Ion Antonescu a cerut, în schimb, garanții din partea Germaniei, pornind de la considerentul că efortul de război slăbea România, ceea ce o pune în stare de inferioritate față de Ungaria. Antonescu a ridicat și alte probleme ale relațiilor bilaterale: retragerea trupelor germane din țară;

¹⁰ Petre OTU, *Secvența românească în bătălia de la Stalingrad*, <https://historia.ro/sectiune/general/secventa-romaneasca-a-bataliei-de-la-stalingrad-581894.html>.

¹¹ Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ștefan Lache, (eds.), *Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940-1944)*, vol. I, Ed. Cozia, București, 1991, p. 158.

¹² *Ibidem*, pp. 162-165.

situația legionarilor din Germania (aceștia reprezentau o rezervă politică la dispoziția Reich-ului); clarificarea raporturilor economice etc¹³.

1.2.3. Reacțiile militaro-politice din țară față de decizia lui Ion Antonescu de angajare a României în campania din vară a germanilor

Decizia lui Ion Antonescu de a angaja armata română în viitoarea campanie germană pe Frontul de Est a trezit reacții puternice la nivelul conducerii Armatei Române. Generalul Iosif Iacobici, șeful Marelui Stat Major, a protestat, cerând, la 8 ianuarie 1942, printr-un memoriu, ca forțele ce vor fi angajate să fie cât mai mici cu putință. El a fost demis din funcție, în locul său fiind numit generalul Ilie Șteflea.

El își argumenta propunerea prin „*nepopularitatea acestui război, departe de granițele țării și prin problema nesiguranței militare față de Ungaria*”¹⁴.

Concepția Generalului Ilie Șteflea diferea în parte de cea a predecesorului său Generalul Iosif Iacobici. El a adoptat o altă strategie de abordarea a problemei și anume, nu s-a opus deciziei lui Antonescu, dar a căutat, după propriile mărturisiri din 15 martie 1945, să diminueze efectivele trimise pe front, prin formarea așa numitelor „*divizii ușoare*”, un deziderat mai vechi al lui Ion Antonescu.

Generalul Șteflea a prevăzut *contraofensiva sovietică* informându-i despre aceasta pe germani și a depus eforturi extraordinare pentru a aduce trupele în țară la refacere.

Mareșalul Ion Antonescu a întâmpinat nu numai rezistența unor cercuri militare, cazurile Iacobici și parțial Șteflea fiind elocvente, ci și opoziția principalelor forțe politice ale țării – Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal, formal desființate. Liderii acestora, Iuliu Maniu și Constantin I.C. Brătianu, deși nu cunoșteau valoarea corpului expediționar ce urma să fie deplasat pe front, au cerut păstrarea trupelor în țară¹⁵.

În pofida acestor proteste, Ion Antonescu și-a respectat promisiunile și a trimis, începând cu luna iunie 1942, peste 27 de divizii pe frontul de est. Unele dintre ele au fost îndreptate spre Stalingrad, iar altele în Caucaz¹⁶.

Nu putem ignora nici acțiunile unor grupuri de bolșevici care, în țară, au făcut tot ce le-a stat în putere să saboteze frontul român. Acțiunile lor s-

¹³ Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ștefan Lache, (eds.), *Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite(1940-1944)*, op. cit, pp. 175-216.

¹⁴ *Șefii Marelui Stat Major Român. 1941-1945. Destine la răscruce*, coordonator general-colonel Dumitru Cioflină, Editura Militară, București, 1995, p. 84; A se vedea și *23 August 1944. Documente, vol. I, 1939-1943*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, doc. 359, 270.

¹⁵ C.I.C Brătianu, Carol II, Ion Antonescu, *Amintiri, Documente, Corespondență*, cuvânt înainte, note, îngrijire de ediție, indici de Ion Ardeleanu, Editura Forum – SRL, București, 1992, pp.128-150; *Iuliu Maniu-Ion Antonescu. Opinii și confruntări politice.1940-1944*, Cuvânt înainte, îngrijire de ediție, note și comentarii de Ion Calafeteanu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, pp. 114-116.

¹⁶ *Participarea României în bătălia de la Stalingrad*, disponibil la <https://www.istorie-pecurt.ro/participarea-romaniei-in-batalia-de-la-stalingrad/>, accesat la 05.11.2024..

au răsfrânt asupra trupelor române în luptele din Cotul Donului și Stepa Calmucă prin „proiectilele oarbe” pregătite în țară și trimise pe front trupelor române.

Luptătorii români, care au fost învinovați de germani (și nu numai) pentru înfrângerea de la Cotul Donului, au fost de fapt și victime ale trădării. Bolșevicii aveau agenți în fabricile de armament din România care sabotau direct la sursă efortul de război al țării în timp ce armata lupta cu bolșevicii pe front! Câtă trădare a putut să fie peste tot!!! Se conturează tot mai clar că Antonescu a fost atât trădat cât și dezinformat¹⁷.

În lucrarea „**Cotul Donului 1942: eroism, jertfă, trădare**”¹⁸, sunt prezentate câteva amănunte ce ne dovedesc că Armata română a fost trădată și sabotată chiar de la interior de către „bolșevicii români” infiltrați în fabricile de armament sau în alte funcții cheie. Aceleași fapte de trădare și sabotaj sunt prezentate și în alte lucrări scrise de autori contemporani¹⁹.

Iată un fragment din carte care dovedește că artileria română s-a luptat cu rușii folosind încărcături explozive oarbe: „*Eu sunt membru de partid și prin șmecheriile noastre am fost repartizat acolo la pirotehnia armatei și am scăpat să fiu trimis pe front și acolo noi în proiectilele de brandt nu le băgam explozibil încât au numai capsă de pornire și atât*”.

Peste câțiva ani, după război, bineînțeles, când era mare bucurie de victorie a armatei rusești asupra Armatei române, în Scânteia de prin 1947-1948, era scris despre contribuția comuniștilor din țară, din ilegalitate, la victoria armatei sovietice. Deci, a fost confirmat și prin presă acest act de trădare. Nu și-au dat oare seama ce rău fac pentru frații lor români?.

Autorul cărții mai înainte menționate afirmă: „...pentru mine a fost un moment de o tristețe nespūsă ca să-mi dau seama cât de proști sau răi pot să fie oamenii. Și atunci mi-am dat seama că acolo, la Cotul Donului, victoria rusească nu a fost o victorie, propriu-zis, militară, ci una obținută și prin trădare”²⁰.

1.3. Decizia de intrare în ofensivă în vara anului 1942

În acel moment, Ion Antonescu, fără a analiza profund noua configurație a războiului, prin intrarea SUA și a Japoniei în acțiune, aprecia că victoria va aparține Germaniei. Ca atare, contribuția românească sporită la Victoria finală, avea să fie recompensată de Berlin, prin anularea Dictatului de la Viena din 30 august 1940 și redobândirea nord-estului Transilvaniei. Dar Berlinul s-a eschivat de la o astfel de promisiune fermă. Mai mult, diplomația germană a manevrat cu abilitate adversitatea dintre

¹⁷ „Cotul Donului 1942 – inca o victorie a dusmanului obtinuta prin tradare”, disponibil la <https://glasul.info/2015/03/23/cotul-donului-1942-inca-o-victorie-a-dusmanului-obtinuta-prin-tradare/>, accesat la 10.11.2024.

¹⁸ Vasile Șoimaru, Iosif Niculescu, *Cotul Donului 1942: eroism, jertfă, trădare*, Editura Vicovia, Chișinău, 2013.

¹⁹ Prof. univ. dr. Gheorghe BOARU, *ȘI TATA A LUPTAT LA COTUL DONULUI-Documente, analize, memorii*, Ed. AOȘR, București 2024.

²⁰ Vasile Șoimaru, Iosif Niculescu, Gheorghe Pârlea, Roxana Iorgulescu-Bandrăbur, *Cotul Donului 1942: eroism, jertfă, trădare*, Ed. Balacron, Chișinău, 2003, p. 48.

Romania și Ungaria pe tema deciziei de la Viena, impunându-le participarea extinsă la viitoarea campaniei și atenționând foarte serios cele două capitale asupra perspectivei unui conflict dintre ele, evocat și de București și de Budapesta²¹.

În discuțiile cu liderii germani, Ion Antonescu a respins sugestia acestora ca România să fie compensată pentru pierderea nord-estului Transilvaniei cu preluarea unor teritorii în est. El a declarat ferm că obiectivul îl reprezintă anularea deciziei din palatul Belvedere din Viena.

Ca și în alte cazuri, Ion Antonescu nu a ținut seama de acele opinii care îl îndemneau la moderație, la prudență față de conflictul militar al cărui sfârșit era imprevizibil și a luat singur decizia participării ample la campania din anul 1942. În fond, România cu întregul ei potențial militar nu reprezenta un factor care să încline balanța victoriei, iar dividendele implicării masive alături de al III-lea Reich erau cu totul problematice.

Izvoarele istorice arată că această hotărâre nu a fost bine primită nici de masa militarilor, mai ales a celor din Ardeal, care nu erau foarte convinși de sloganul propagandei oficiale, potrivit căreia destinul Transilvaniei se joacă în sudul Rusiei. Ei doreau să lupte pentru recuperarea patrimoniului teritorial, sfârtecat prin Dictatul de la Viena.

Prinse între solicitările contradictorii germane, confruntate cu o criză a transporturilor, prioritatea fiind Stalingradul, lipsite, în parte, de armamentul, munițiile și echipamentul ce trebuia asigurat în zonă de către germani, cu unități ai căror militari se întrebau ce căutau în adâncimea teritoriului sovietic, departe de țară, comandamentele românești au conștientizat situația fără ieșire a trupelor romane și au intuit apropierea catastrofei. Problema era nu dacă aceasta va avea loc, ci data și dimensiunile ei²².

În marea încheștare de pe Volga au luat parte două armate române: Armata a 3-a română în Cotul Donului și Armata a 4-a română în Stepă Calmucă.

2. ARMATA A 3-A ROMÂNĂ ÎN COTUL DONULUI

Prima dintre ele care a intrat în dispozitiv a fost **Armata a 3-a română**, comandată de generalul Petre Dumitrescu. La 31 august 1942, comandantul Armatei a 3-a care se afla în Caucaz a primit ordinul eșalonului înaintat al **Marelui Cartier General, dislocat la Rostov**, de a prelua, de la trupele germane și italiene, apărarea pe Donul Mijlociu. Concret, marile unități ale Armatei Române urmau să înlocuiască două divizii germane și cinci italiene, dispuse în „*Marele cot al Donului*”.

²¹ Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938-1940)*, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, Humanitas, București, 1994, pp. 182-184; Ottmar Trașcă, *Relațiile politice și militare româno-germane (septembrie 1940-august 1944)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, pp. 320-324.

²² Petre Otu, *Perspectiva românească a bătăliei de la Stalingrad*, Revista de Istorie Militară 5-6/2022, p. 67.

Dispozitivul de apărare a fost constituit în perioada 12 septembrie -1 noiembrie 1942, Armata a 3-a fiind subordonată Grupului de Armate „B”.

2.1. Dispunerea în Cotul Donului

Armata a 3-a română a fost dispusă în marele cot al Donului într-o fâșie largă de 148 de kilometri, mai mică cu 12 km față de cea fixată inițial, între Kletskaia (Clețkaia) și Suhoi Donețk. Limita dinainte a apărării se afla în cea mai mare parte la sud de Don, cu excepția celor două capete de pod de la Kletskaia și Serafimovici, deținute de sovietici.

Privind **delimitarea geografică a ținutului Donului** se apreciază că acesta cuprinde regiunea de pe ambele părți ale Donului Mijlociu și Inferior și se întinde spre sud-est, până la linia dealurilor Jergeni, spre sud până la depresiunea Manîci și spre sud-vest până la Doneț. Stepa Calmucă este de fapt o prelungire spre sud-est a ținutului Donului, cuprins între Volga și Marea Caspică, până la Manîci.

Rețeaua hidrografică și principalele localități din regiunea Donului²³(prelucrare).

Configurația terenului în toată această zonă era foarte variată, la fel și clima, populația, vegetația și formele de așezare umană.

Astfel, la vest de Don, în marea buclă a acestuia, terenul era în general deluros, pe alocuri crestele fiind plate formând platouri iar înălțimea lor nu depășește 300 m. Linia de despărțire a apelor în regiunea dintre Kazanskaia și Kalaci este constituită din înălțimile de la imediat sud de Don, de unde coboară o serie de creste secundare spre Valea Cirului.

²³ Sursa foto: [https://ro.wikipedia.org/wiki/R%C3%A2ul_Don_\(Rusia\)#/media/Fi%C8%99ierDonrivermap.png](https://ro.wikipedia.org/wiki/R%C3%A2ul_Don_(Rusia)#/media/Fi%C8%99ierDonrivermap.png). La sud de *Serafimovici* era zona „Cotul Donului” unde era dislocată Armata a 3-a română iar la nord de *Elista* (și la sud de *Stalingrad*) era **Stepa Calmucă** unde era dislocată Armata a 4-a română.

Donul și malurile sale înalte și calcaroase în dreptul Marelui Cot²⁴. (Foto Vasile Șoimaru).

2.2. Dispozitivul de apărare al Armatei a 3-a române la 19 noiembrie 1942²⁵

La dreapta se afla Divizia 376 infanterie germană din Armata 6 germană, iar la stânga Armata 8 italiană. Armata a 3-a a avut în componere patru comandamente de corp de armată (1, 2, 4, 5), opt divizii de infanterie (5, 6, 7, 9, 11, 13, 14, 15), două de cavalerie (1 și 7), efectivul ridicându-se la 143 336 de militari²⁶.

Dispozitivul de apărare adoptat era constituit (de la stânga la dreapta) din: Corpul 1 Armată cu D.7 I și D.11 I; Corpul 2 Armată cu D.9 I și D.14 I (în cadrul D.14 I a luptat și Ghiță Boaru-tatăl autorului și protagonistul lucrării „ȘI TATA A LUPTAT LA COTUL DONULUI. Documente, analize, memorii”)²⁷; Corpul 5 Armată cu D.5 I și D.6 I; Corpul 4 Armată cu D.13 I, D.1 Cv.; În rezervă era D.15 I și D.7 Cv.

Comandamentul armatei a adoptat un dispozitiv operativ pe un eșalon, rezerva fiind constituită din Divizia 15 infanterie (ce avea doar cinci batalioane) și Divizia 7 cavalerie²⁸.

Marilor unități le-au revenit fronturi întinse ce depășeau cu mult posibilitățile, un alt neajuns fiind lipsa armamentului antitanc.

Sunt de evidențiat câteva elemente de analiză militară:

- Armata a 3-a română a primit pentru apărare o fâșie foarte largă (148 km), care îi depășea cu mult posibilitățile;

²⁴ Sursa foto: <https://www.facebook.com/photo?fbid=169246855547732&set=pcb.-1388295385015179>.

²⁵ Mihail Vasile Ozunu, Petre Otu, *op. cit.*, Harta nr.7, p. 308; Petre Otu, *Perspectiva românească a bătăliei de la Stalingrad*, Revista de Istorie Militară 5-6/ 2022 p. 71;

²⁶ Petre Otu, *Secvența românească în bătălia de la Stalingrad*, *op.cit.*

²⁷ Prof. univ. dr. Gheorghe BOARU, *op. cit.*

²⁸ Petre Otu, *Perspectiva românească a bătăliei de la Stalingrad*, *op.cit.* p. 67.

- dispozitivul operativ al tuturor marilor unități era pe un eșalon deci lipsite de orice posibilitate de contraatac sau contralovitură;
- neajunsuri serioase în privința înzestrării cu armament greu și armament antitanc;
- Armata a 3-a română ducea o lipsă acută de rezerve de orice fel (muniții, echipament de iarnă, hrană pentru oameni și animale,...).

3. ARMATA A 4-A ROMÂNĂ ÎN STEPĂ CALMUCĂ

Situația Armatei a 4-a române (comandant – generalul de corp de armată Constantin Constantinescu-Claps) a fost și mai dramatică decât ce a Armatei a 3-a pentru că comandamentul armatei, mobilizat la începutul lunii septembrie 1942, nu a avut, până la 21 noiembrie 1942 (o zi după declanșarea ofensivei sovietice), comanda trupelor, sarcina lui fiind doar asigurarea materială a marilor unități române.

Misiunea încredințată de comandamentul german (Armata a 4-a română era în subordinea Armatei 4 Tancuri germane) a fost apărarea „fără gând de retragere” a unei fâșii de circa 230 de kilometri la sud de Stalingrad, între Kegulta și Beketovka

Pregătirea dispozitivului de apărare nu se putea realiza deoarece până la mijlocul lunii octombrie marile unități române încă nu ajunseser în Stepă Calmucă. Divizia 18 infanterie, care venea din țară și care avea efectivul cel mai numeros, se găsea în deplasare, la fel și diviziile 5 și 8 cavalerie care se deplasau din Caucaz.

Au apărut astfel controverse suplimentare între comandamentul german și cel român privind modul cum urmau să fie folosite marile unități române.

Situația materială și morală era mai proastă ca la Armata a 3-a.

Ca o concluzie a situației Armatei a 4-a române: în condițiile unui dispozitiv de luptă slab (aproape liniar), inexistenței rezervelor, lipsei apărării antitanc, aprovizionării materiale greoaie, oboselii trupelor, se vede clar că misiunea acestei armate era disproporționată în raport cu capacitatea reală de luptă de la acea dată.

4. CONCLUZII PRIVIND EFECTIVELE ROMÂNEȘTI PARTICIPANTE ÎN BĂTĂLIA DE LA STALINGRAD

În afară de dispunerea Armatei a 3-a în Cotul Donului și a Armatei a 4-a în Stepă Calmucă, armata română mai avea trupe angajate chiar în Stalingrad subordonate Armatei 6 germane comandată de Feldmareșalul Friedrich Paulus (30 decembrie 1941 - 3 februarie 1943).

La aceste operații au mai participat și Forțele Aeriene Regale române.

Efectivele românești participante în Bătălia de la Stalingrad au fost:

Eșalonul	Efective	Observații
Armata a 3-a română	143 336	În Cotul Donului
Divizia 1 Blindată	12 196	În rezerva Gr. A. „B”

TOTAL A. a 3-a	155 532	
Armata a 4-a română	63 958	În Stepa Calmucă
Divizia 20 Infanterie	11 292	În Stalingrad
TOTAL A. a 4-a	75 250	
Total efective românești	230 782	

Din punct de vedere al școlarizării, soldații români participanți la bătăliile din Cotul Donului, Stalingrad și Stepa Calmucă, aveau următoarele stadii de pregătire²⁹ :

- analfabeți 26 %;
- clase primare 56 %;
- școli secundare 16 %;
- studii universitare 2 %.

De asemenea, 70 % dintre ei proveneau din rândul țăranilor.

În **concluzie**, în preția contraofensivei sovietice, în regiunea Stalingrad se aflau **230 782 militari români**³⁰, ce încadrau cele două armate, în Cotul Donului și Stepa Calmucă, precum și unitățile care acționau sub comandament german (în Stalingrad).

5. PLANUL CONTRAOFENSIVEI SOVIETICE ÎN ZONA STALINGRAD - OPERAȚIA „URANUS”

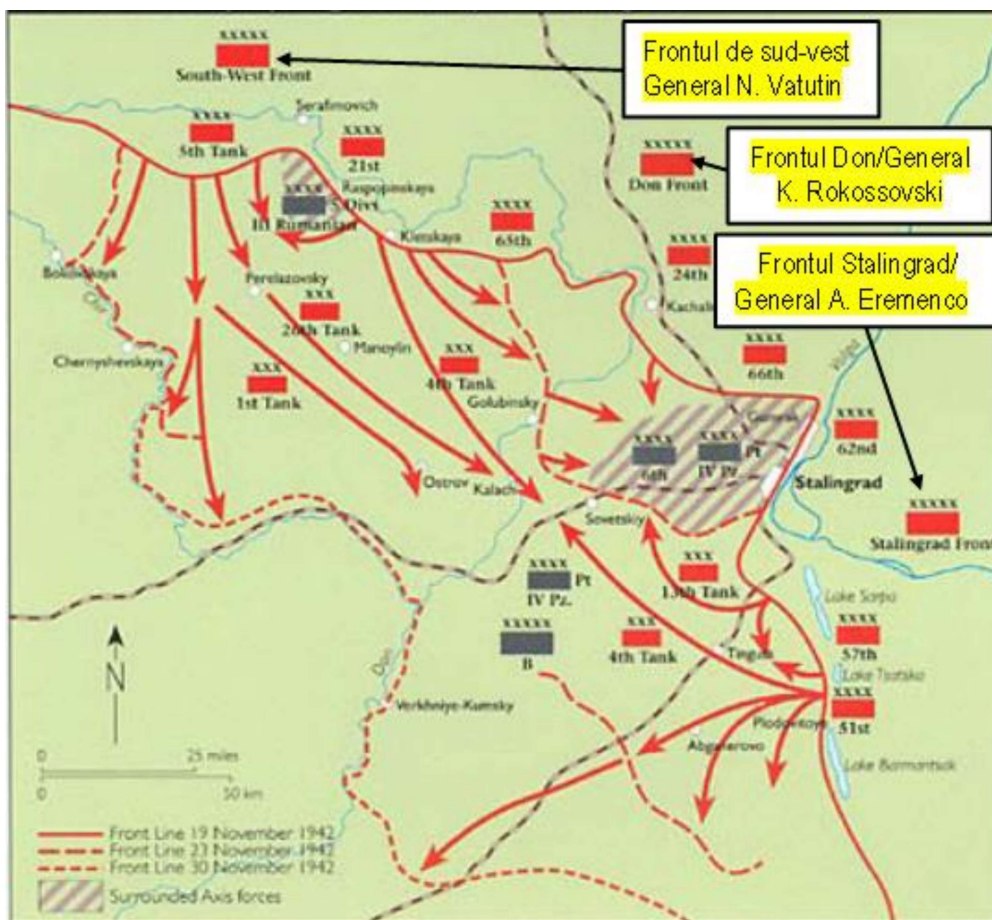
Planul contraofensivei sovietice în zona Stalingrad, cunoscut și sub numele de operația „Uranus”, a fost stabilit în cursul lunii septembrie 1942 de către Înaltul Comandament Sovietic (Stavka) și aprobat de Stalin³¹.

Planul prevedea executarea a două puternice lovituri în sectoare situate la mare distanță unele de altele și încercuirea Armatei 6 germane printr-o manevră dublu învăluitoare de mari proporții. Această misiune a fost încredințată unei grupări compuse din trei fronturi: „Sud-Vest” - comandat de Vatutin, „Don” - comandat de Rokossovsky” și „Stalingrad” - comandat de Yeremenko. Acțiunea trebuia declanșată la 13 noiembrie, dar Stalin a decis ca ea să înceapă la 19 și 20 noiembrie 1942, (vezi Harta).

²⁹Asociația Memoriei „Cotul Donului” 1942, disponibil la <https://www.facebook.com/photo/?fbid=457653285966309&set=a.137037628027878>. Sursa text: Text „cules” din Arhivele Militare Române.

³⁰ Adrian Pandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *op. cit.*, p. 467, apud Arh. M.Ap.N., fond M.St.M.-Secția 1, dosar nr. 1929, f. 173-176.

³¹ *Ibidem*, p. 212.

Armata Roșie face reorganizarea preliminară pentru „Bătălia Stalingradului”³²-
Prelucrare autor.-

Planul de bază era să execute o operație de încercuire, cu armatele tuturor celor trei fronturi convergând la vest de Stalingrad la Kalaci.

5.1. Contraofensiva sovietică și apărarea românilor în Cotul Donului, Stepa Calmucă Și Stalingrad

A acțiunile care s-au desfășurat în Stalingrad, Cotul Donului și Stepa Calmucă, deși s-au desfășurat separat, trebuie analizate în strânsă corelație pentru că au făcut parte din același plan de operație.

Contraofensiva a început cu un baraj de artilerie tras cu 3500 de tunuri și mortiere. Atacul principal la nord de Stalingrad a fost condus de Armata a 21-a și Armata a 5-a Tancuri de pe frontul de sud-vest al lui Vatutin. La sud de oraș, sovieticii au atacat cu Armatele 51 și 57 ale lui Eremenko. Această dublă împingere a fost susținută de Frontul Don al lui Rokossovsky.

Planul era ca forțele lui Vatutin să avanseze spre sud-est spre Kalaci și ca forțele lui Yeremenko să lovească din nord-vest spre același obiectiv.

³² Geoffrey Jukes, *The Second World War: The Eastern Front 1941-1945*, Series: Essential Histories, Publisher: Routledge, Year: 2003, p. 42.

În același timp s-ar stabili o linie defensivă exterioară de-a lungul Cirului și Krivaya.

O dublă încercuire ambițioasă atât a Armatei 6, cât și a Armatei 4 Panzer la Stalingrad și a forțelor inamice a avut în vedere Cotul Donului - (Vezi Harta 16: „Operația *Uranus*, noiembrie 1942” din cap. 5.6.1.)

Contraofensiva a fost pregătită în cel mai mare secret și au fost luate o serie de măsuri de maskirovka (înșelare și dezinformare). Aceste măsuri au contribuit la succesul uluitor al lui *Uranus* în obținerea surprizei operaționale complete. Până pe 23 noiembrie, încercuirea forțelor lui Paulus la Stalingrad era completă. Stavka se așteptase să prindă în capcană aproximativ 100 000 de trupe inamice. În acest caz, au prins de trei ori acest număr, iar Operația *Uranus* a devenit prima mare manevră de încercuire executată cu succes a Armatei Roșii.

Printre forțele inamice derutate în timpul operației se numărau armatele aliaților Axei Germaniei, a căror sarcină era să asigure flancurile lui Paulus.

Stalingradul a fost începutul sfârșitului pentru alianța Axei lui Hitler.

Prima țară care a dezertat de la Axă a fost Italia, pe care a predat-o Mussolini în iulie 1943, urmată un an mai târziu de Bulgaria, România, Ungaria și Finlanda.

La doar o săptămână după ultima încercare totală a germanilor de a-i îndepărta pe ruși din capetele de pod rămase din Stalingrad, a început marea contraofensivă, trupele ruse de pe fronturile Don și de Nord-Vest ieșind dinspre nord și cei a Frontului Stalingrad dinspre sud, iar cei doi închizând inelul de la Kalaci, la capătul estic al Cotului Donului, doar patru zile mai târziu³³.

Luptele care au premers declanșarea contraofensivei din 19 noiembrie au fost numeroase și dificile, provocând istovirea trupelor (și așa obosite după marșurile de sute de km executate pe jos de la stațiile de debarcare din trenuri). Numai Divizia 14 infanterie a fost contraatacată, între 6 octombrie și 18 noiembrie, de 17 ori, înregistrând pierderi considerabile, de la soldați până la comandanți de unități și subunități.

Pe direcțiile principale de atac, trupele sovietice au străpuns rapid dispozitivul de luptă al marilor unități române, blindatele călcând totul sub șenile și pulverizând pozițiile de luptă ale unităților care s-au retras, pe fracțiuni mici, în multe locuri în panică.

Prin aceste două acțiuni, **dispozitivul Armatei a 3- a române a fost fracționat în două**, pătrunderea realizată în prima zi având o lărgime de 15-18 km și o adâncime de 15 km. Celelalte mari unități ale Armatei a 3-a nu au avut prea mult de suferit, ele aflându-se în afara sectoarelor de rupere.

Referindu-se la cauzele succesului inamic, generalul Petre Dumitrescu aprecia că „*factorul determinant l-a reprezentat folosirea în*

³³ Alexander Werth, *Russia at War, 1941–1945: A History*, Publisher: Skyhorse Publishing, 2017, p. 501.

masă a tancurilor grele împotriva unor trupe lipsite de apărare antitanc eficace și suficient de numeroasă. Relevant în acest sens este faptul că acolo unde infanteria inamică nu a fost însoțită de tancuri ea a fost respinsă ușor, înregistrând pierderi mari”³⁴.

Ziua a doua (20 noiembrie) a ofensivei sovietice a relevat cu claritate obiectivele strategice vizate de comandamentul sovietic: „În loc să exploateze succesul spre sud-vest, forțele principale inamice s-au îndreptat spre sud-est (spre Kalaci) pentru a încercui dinspre nord-vest Armata 6 germană, care lupta la Stalingrad”³⁵.

Din acel moment, comanda militarilor rămași în încercuire a fost preluată de către generalul Traian Stănescu, comandantul Diviziei 6 infanterie. Atacați și ei din toate direcțiile (23 noiembrie) s-au retras, în seara zilei, în sectorul Raspopinskaia, Baskovski, Isbunskenski, epuizându-și, a doua zi, posibilitățile de rezistență.

Rămasă fără hrană și muniții, fără posibilități de retragere, Gruparea „general Stănescu” a fost obligată să capituleze, cu condiția ca inamicul să asigure viața militarilor români³⁶.

Cinci dintre cele 10 divizii ale Armatei a 3-a române s-au predat pe 21 noiembrie.

5.2. Ce s-a întâmplat cu prizonieri români și nu numai, după bătălia Stalingradului (Cotul Donului -Stalingrad -Stepa Calmucă)

Prizonierii români au fost adunați în coloane, dar înainte de a fi duși în lagăre, mulți - poate chiar sute - au fost doborâți de soldații Armatei Roșii din proprie inițiativă.

Sacrificarea românilor a fost de la un nivel fără margini, cei căzuți în luptă, morți sau răniți erau dezbrăcați, și maltratați la un nivel de neimaginat.

În 04.02.1943 NKVK îl informa pe tovarășul Stalin, despre prizonierii capturați în urma bătăliei. Printre altele, în raport apare o frază „interesantă”: „...Este de menționat că, de multe ori, în timpul escortării prizonierilor de război, soldații din escortă s-au dat la acțiuni samavolnice. Astfel, de exemplu, pe Fronturile de la Stalingrad, de la Voronej și pe Frontul de Sud-Vest, când unitățile Armatei Roșii au înaintat cu succes, linia frontului se deplasa zilnic, iar prizonierii de război erau escortați pe jos, pe distanțe de 150-200 km până la punctul de primire, fără să li se organizeze hrănirea. Pe lângă aceasta, înainte de a fi luați prizonieri - potrivit depozițiilor acestora ei nu primeau alimente timp de 4-7 zile, și, în consecință, epuizați fiind, cădeau pe drum, iar ulterior, de regulă, soldații din escortă îi împușcau”³⁷.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Dr. Alesandru Duțu, *op. cit.*, p. 166.

³⁶ Dr. Alesandru Duțu, *Armata română de la Prut la Stalingrad și înapoi la Prut (1941-1944)*, *op. cit.*, p. 171.

³⁷ *Prizonieri de război în URSS. 1939-1955*, Documentul nr. 6, Memorandumul conducerii NKVD-ului URSS către președintele statului, Comitetul de Apărare către I.V. Stalin.

Prizonieri români și nu numai, după „Bătălia Stalingradului” (Cotul Donului -Stalingrad - Stepa Calmucă)³⁸.

6. CONCLUZII

Consider că cele mai avizate păreri, despre evenimentele petrecute în „Bătălia Stalingradului”- secvența din Cotul Donului, sunt ale celor care au planificat și condus operațiile care s-au desfășurat în acea zonă precum și a celor care au luptat acolo.

Din documentele prezentate de conducerea eșaloanelor participante la „Bătălia Stalingradului” au rezultat foarte clar câteva elemente foarte importante privind: *Condițiile în care s-a angajat această bătălie; Diferența de concepții și de interese privind ducerea operațiilor; Repartizarea pentru diviziile române a unor sectoare neconforme cu capacitățile lor operative; Realizarea dispozitivului de apărare.*

În memoriul din 7 ianuarie 1943, prezentat de Mareșalul Ion Antonescu lui Hitler, la 10 -12 ianuarie 1943 este precizat numărul pierderilor de 156 854 oameni (morți, răniți, dispăruți)³⁹;

În acel memoriu al Mareșalului Ion Antonescu, la fila 21, se preciza: „La 19 Noiembrie, când a început prima ofensivă bolșevică, cele 2 Armate Române aveau un efectiv în ofițeri, subofițeri și trupă de **231 916** oameni. În prezent a mai rămas un efectiv de **75 062** deci **s-au pierdut 156.854**.”

Ceea ce a mai rămas reprezintă 31% din ceea ce a existat la 19 Noiembrie și este echivalent cu personalul ce încadrează serviciile, trenurile

³⁸ Ionuț-Mihăiță Ocoleanu, disponibil la <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2019220-18946882&set=g.555358214975571>.

³⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond P.C.M., Cabinet Militar, Dosar 447/1943, f. 21-22.

de luptă, trenurile regimentare, organele de poliție și luptătorii din diviziile 20 Inf. și 1 Cavalerie încercuite la Stalingrad. Până acum am pierdut deci pe toți luptătorii, împreună cu întregul material”⁴⁰.

Privind **situația pierderilor**, cifrele publicate, de diverse surse, sunt controversate și de aceea opinez pentru cele din arhivele naționale și avansate oficial la publicare.

Mulți dintre noi poate nu înțeleg mai multe aspecte ale acestei înclăștări, deoarece probabil nici măcar nu își pot închipui cum s-au desfășurat acele lupte. Cu toții am citit cărți despre bătălie, am văzut filme sau chiar am ascultat povestirile unor participanți dar adevărul crud l-au știut doar cei care au fost acolo.

BIBLIOGRAFIE

- Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond P.C.M., Cabinet Militar, Dosar 447/1943.
- 23 August 1944. Documente, vol. I, 1939-1943, Ed.Științifică și Enciclopedică, Buc., 1984.
- Ion Ardeleanu (cuvânt înainte, note, îngrijire de ediție, indici),C.I.C Brătianu, Carol II, Ion Antonescu, Amintiri, Documente, Corespondență, , Editura Forum – SRL, București, 1992.
- Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ștefan Lache, (eds.), Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite(1940-1944), vol. I, Ed.Cozia, București, 1991.
- Prof. univ. dr. Gheorghe BOARU, ȘI TATA A LUPTAT LA COTUL DONULUI- Documente, analize, memorii, Ed. AOȘR, București, 2024.
- Ion Calafeteanu (cuvânt înainte, îngrijire de ediție, note și comentarii), Iuliu Maniu-Ion Antonescu. Opinii și confruntări politice.1940-1944, , Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994.
- General de brigadă (r.) prof. univ. cons. dr. Nicolae CIOBANU, Operația de la Stalingrad, Buletinul Arhivelor Militare nr 1/ 2008.
- General-colonel Dumitru Cioflină (coordonator) Șefii Marelui Stat Major Român. 1941-1945. Destine la răscruce, , Editura Militară, București, 1995.
- Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroi, Gheorghe Nicolescu (coordonatori), Relațiile militare româno-germane. (1939-1944). Documente, Editura Europa Nova, București, 2000.
- Dr. Alesandru Duțu, Armata română de la Prut la Stalingrad și înapoi la Prut (1941-1944), Chișinău: Lexon-Prim, 2015.
- Alesandru Duțu, Armata română în război, 1941-1945, Editura Enciclopedică, București, 2016.

⁴⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond P.C.M., Cab. Militar, Dosar 447/1943, f. 2-23.

- Andreas Hillgruber, Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938-1940), ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, Humanitas, București, 1994.
- Geoffrey Jukes, The Second World War: The Eastern Front 1941-1945, Series: Essential Histories, Publisher: Routledge, Year: 2003.
- John Macdonald, Marile bătălii ale celui de- Al Doilea Război Mondial, Editura M.A.S.T., București, 2000.
- Ionuț-Mihăiță Ocoleanu, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=201922018946882&set=g.555358214975571>.
- Petre Otu, Perspectiva românească a bătăliei de la Stalingrad, Rev.ista de Istorie Militară 5-6/ 2022.
- Petre OTU, Secvența românească în bătălia de la Stalingrad, <https://historia.ro/sectiune/general/secventa-romaneasca-a-bataliei-de-la-stalingrad-581894.html>.
- Mihail Vasile Ozunu, Petre Otu, Înfrânți și uitați. Românii în bătălia de la Stalingrad, Editura „Ion Cristoiu” S.A., București, 1999.
- Adrian Pandeia, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, Romanii la Stalingrad. Viziunea românească asupra tragediei din Cotul Donului și Stepa Calmucă, Editura Militară, București, 1992, p. 467, apud Arh. M.Ap.N., fond M.St.M.-Secția I dosar nr. 1929, ff. 173-176.
- Prizonieri de război în URSS. 1939-1955, Documentul nr. 6, Memorandumul conducerii NKVD-ului URSS către președintele statului, Comitetul de Apărare către I.V. Stalin.
- Vasile Șoimaru, Iosif Niculescu, Cotul Donului 1942: eroism, jertfă, trădare, Editura Vicovia, Chișinău, 2013.
- Vasile Șoimaru, Iosif Niculescu, Gheorghe Pârlea, Roxana Iorgulescu-Bandrăbur, Cotul Donului 1942: eroism, jertfă, trădare, Ed. Balacron, Chișinău, 2003.
- Ottmar Trașcă, Relațiile politice și militare româno-germane (septembrie 1940-august 1944), Argonaut, Cluj-Napoca, 2013.
- Prizonieri de război în URSS. 1939-1955, Documentul nr. 6, Memorandumul conducerii NKVD-ului URSS către președintele statului, Comitetul de Apărare către I.V. Stalin.
- Participarea României în bătălia de la Stalingrad, <https://www.istorie-pe-scurt.ro/participarea-romaniei-in-batalia-de-la-stalingrad/>.
- Alexander Werth, Russia at War, 1941–1945: A History, Publisher: Skyhorse Publishing, 2017.
- Gh. Zaharia, I. Cupșa, Al. Vianu, Al Doilea Război Mondial. Schiță istorică, Editura Politică, București, 1975.
- Asociația Memoriei „Cotul Donului” 1942, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=457653285966309&set=a.137037628027878>.
- <https://glasul.info/2015/03/23/cotul-donului-1942-inca-o-victorie-a-dusmanului-obtinuta-prin-tradare/>.
- <https://www.facebook.com/photo?fbid=169246855547732&set=pcb.1388295385015179>.